

Dušan Jurkovič a Brezová pod Bradlom

Príal by som si vidieť Slovensko posiate pomníkmi a zaznamenanými pamätníkmi každého významného ducha a činu...

Dušan Jurkovič

Dušan Samuel Jurkovič mal k Brezovej pod Bradlom i rodnému podbradliansko-podjavorinskému kraju hlboký vzťah. Z Brezovej pochádzali rodiny jeho otca i matky, Jurkovič v Brezovej vyrastal a je v nej pochovaný. V Brezovej sa koncentruje sedem Jurkovičových diel.

Prvá písomná zmienka o Brezovej je z r. 1262. Od prelomu 16. a 17. st. pre kopcovitý terén v jej chotári rástlo rozptýlené kopaničiarske osídlenie. V r. 1709 bola povýšená na poddanské mestečko. Nadobudla remeselnícko-roľnícky charakter, kopanice zostali agrárne. V úsilí udržať slobodu evanjelickej viery sa obyvatelia Brezovej i okolia zapájali do protihabsburských povstaní.¹ V I. pol. 19. st. sa hľadanie novej skupinovej identity orientovalo na nový typ pospolitosti - moderne chápaný národ. Už pred r. 1848 v Brezovej viedol národnú agitáciu Jozef Miloslav Hurban - v r. 1840-43 brezovský evanjelický kaplán. Získal pre národné hnutie miestnu elitu, ale aj širšie vrstvy obyvateľov. 28. apríla 1848 Hurban svojou rečou strháva na brezovskom rínku tritisíc prítomných a vyhlasuje *Žiadosti slovenského národa v stolici nitrianskej*. V septembri 1848 sa podbradliansko-podjavorinský kraj stáva centrom Slovenského povstania. 22. septembra vybojujú v Brezovej dobrovoľníci prvé víťazné bitky tohto povstania a boj za národnú slobodu sa stáva dôležitou súčasťou dejín Brezovej.

Úspechy národného hnutia v Brezovej a okolí predstavovali v tej dobe maximum možného. Hoci členovia štúrovskej generácie snivali o vytvorení slovenského národného centra mestského charakteru, v tejto fáze sa im to ešte nepodarilo. Brezová nebola rozvinutým mestom, ale len poddanským mestečkom. I keď obyvatelia i miestna elita boli slovenské, v Brezovej chýbali potrebné inštitúcie - úrady, vyššie školy atď. Mestské centrum, aj to len skromné, sa podarilo získať slovenskému národnému hnutiu až v 60. rokoch 19. st., kedy sa ním stal Turčiansky Sv. Martin.²

Národné hnutie, ktoré v Brezovej dospelo k prvému vyvrcholeniu v r. 1848, tu však nezaniklo. V radoch obyvateľstva bolo rozvinuté už pred r. 1918, čo vtedy na Slovensku ešte zďaleka nebolo samozrejmé. Nie je náhoda, že práve z Brezovej vzišli Milan Rastislav Štefánik,³ Štefan Osuský, Ján Papánek i ďalší, ktorí kládli základy našej štátnosti.

V takomto prostredí od r. 1873 vyrastal Dušan Jurkovič. Narodil sa 23. 8. 1868 v susednej obci Turá

¹ VALIHOVA, Matúš. *Brezová. O minulosti Brezovej pod Bradlom pred rokom 1848*. Bratislava : Polleo Partners, s. r. o., 2011, s. 36-139.

² VALIHOVA, Matúš. Hurban, hurbanisti a Brezová. In KODAJOVÁ, Daniela – MACHO, Peter (eds.). *Jozef Miloslav Hurban – Osobnosť v spoločnosti a reflexii*. Bratislava : Veda, 2017, s. 65.

³ Počas Štefánikovho života boli Košariská administratívne súčasťou Brezovej, samostatnou obcou sa stali r. 1926.

Lúka (dnes súčasť Myjavy), pretože otec Juraj tam získal miesto notára a služobný byt. V r. 1873 sa Juraj Jurkovič stal notárom v rodnej Brezovej, do ktorej sa vrátil i s rodinou. Predkovia Dušana Jurkoviča z otcovej i matkinej strany mali zhodné priezvisko Jurkovič. Obe rodiny patrili k vzdelaným rodinám Brezovej. Otec Dušana Jurkoviča, Juraj a otcov bratranec Ján Jurkovič boli príslušníkmi hurbanovského vojska, Ján Jurkovič padol v Brezovej v prvých bojoch Slovenského povstania 22. septembra 1848. Matka Dušana Jurkoviča Emília, rodená Jurkovičová, bola jednou z dcér národovca Samuela Jurkoviča, teda sestrou Hurbanovej manželky.⁴ Dušan Jurkovič si svojho ujca J. M. Hurbana dobre pamätal.

- 1) Emília Jurkovičová, rodená Jurkovičová, matka architekta Dušana Jurkoviča. Múzeum Dušana Samuela Jurkoviča v Brezovej pod Bradlom.
- 2) Juraj Jurkovič, otec architekta Dušana Jurkoviča. Múzeum Dušana Samuela Jurkoviča v Brezovej pod Bradlom.

Malého Dušana Jurkoviča okrem výnimočných rodinných tradícií ovplyvňovalo brezovské prostredie. Na brezovskú evanjelickú ľudovú školu spomínal: „*V posledných ročníkoch mali sme povinnú aj maďarčinu, ale naši učitelia boli uvedomelí vlastenci Slováci, a dávali prednosť iným predmetom, hlavne počtom.*“⁵

Brezová i okolitý podbradliansko-podjavorinský kraj patria medzi najosobitejšie etnologické oblasti západného Slovenska. Pod vplyvom prírodných pomerov i historických dejov sa tu vytvorila svojská originálna ľudová kultúra, výrazne sa odlišujúca od susedných rovinných oblastí Záhoria a Považia. K ľudovej kultúre vnímavý Jurkovič spomínal: „...*už ako mladík, vedený matkou* [som]

⁴ Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív Bratislava (ďalej skratka SNA), osobný fond Dušan Jurkovič, nespracované, šk. 5, OSUSKÝ, Samuel Štefan. *Slávny syn rodu Jurkovičov*. Strojopis, 4 strany.

⁵ SNA, osobný fond Dušan Jurkovič, nespracované, šk. 4.

*dobre videl všetky krásy, ktorými sa vyznačoval náš ľud na poli folkloru, jazyka i architektury.*⁶

Často sa v súvislosti s Jurkovičovým štúdiom ľudového umenia uvádza karpatská drevená architektúra, Valašsko, Čičmany. Jurkovič však podrobne skúmal ľudové umenie aj v rodnom kraji. V jeho pozostalosti sa zachoval súbor fotografií ľudovej architektúry Brezovej zo začiatku 20. st.⁷ V pozostalosti je i nedatovaný zošit s Jurkovičovými kresbami ľudového umenia rodného kraja. Zaznamenáva stavby v obciach Kostolné, Vaďovce, Hrachovište, Krajné a kopanici Hrašný vrch, ale aj *ornamenty* a *výšivkové motívy* z Lubiny, Kostolného a Vaďoviec.⁸

3) Kresba ľudovej architektúry v Brezovej z knihy Dušana Jurkoviča „Skladacie domy rodinné z pálených tehliarskych výrobkov.“

Jurkoviča ovplyvnil ešte jeden rys obyvateľov rodného kraja - ich blízkosť k českej kultúre, daná nielen susedstvom s Moravou, ale i skutočnosťou, že ako slovenskí evanjelici používali ako bohoslužobnú reč jazyk Kralickej biblie. O *moravsko-slovenských hraniciach* Jurkovič uviedol: „*Pre mňa, pre našu rodinu a pre mojich bližších krajanov zo slovenského západu [...] nejestvovali.*“⁹ Po absolvovaní ľudovej školy pokračoval Jurkovič v štúdiách mimo domova, od r. 1889 žil a pôsobil na Morave, po r. 1918 v Bratislave. No už autorka precíznej Jurkovičovej monografie Dana Bořutová skonštatovala: „*Roky strávené v Brezovej v ňom zanechali trvalú stopu a Jurkovič si k obci i ku kraju uchoval hlboký citový vzťah. Boli to nepochybne práve rané roky života, strávené v zázemí domova, ktoré položili pevný základ životným postojom, ako aj hlbokému vzťahu Dušana*

⁶ SNA, osobný fond Dušan Jurkovič, nespracované, šk. 4.

⁷ SNA, osobný fond Dušan Jurkovič, sign. A-27-IV-89-1/1 až A-27-IV-89-2/6.

⁸ SNA, osobný fond Dušan Jurkovič, nespracované, šk. 2, 13 listov.

⁹ SNA, osobný fond Dušan Jurkovič, nespracované, šk. 4.

Diela Dušana Jurkoviča v Brezovej pod Bradlom

V Brezovej pod Bradlom bolo zrealizovaných sedem Jurkovičových diel. Šesť z nich sú pamätníky osobností a významných činov, čím tu došlo aspoň sčasti k naplneniu Jurkovičovho prania uvedeného ako motto tohto príspevku.

Mohyla generála M. R. Štefánika na Bradle. Počas I. sv. vojny musel Jurkovič narukovať do rakúsko-uhorskej armády. Ako architekt budoval vojnové cintoríny v západnej Haliči. Už vtedy rozmýšľal o vybudovaní pamätníka v rodnom kraji: „*Prvá svetová vojna ma zamestnala stavbou pomníkov, zakladaním cintorínov v Haličských Karpátoch [...] Tam zjavila sa mi vidina pamätníka udalostí revolučných z roku 1848 uprostred môjho rodného kraja [...] tento duch kraja [...] stelesnil sa za I. svetovej vojny najvýraznejšie v legionároch, najmä v M. R. Štefánikovi [...] Po opojných dňoch poprevratových [...] bol som akoby bleskom zasiahnutý tragickým osudom Štefánikovým. V tej chvíli cítil som sa byť jedine povoláný ihneď konať prípravy a tiež uskutočniť jednu z vidín a snov haličskej Magury.*“¹¹

I na základe haličských skúseností a úvah bol po Štefánikovej tragickej smrti Jurkovič schopný reagovať veľmi rýchlo. Bol presvedčený, že výnimočný hrdina potrebuje výnimočné miesto posledného odpočinku. Namiesto cintorína zvolil Bradlo - vrch dominujúci Štefánikovmu (i Jurkovičovmu) rodnému kraju. Túto myšlienku sa mu po súhlase Štefánikovej rodiny i úradov podarilo uskutočniť. Pohreb Štefánika a talianskych letcov rozdelil do dvoch dní a na dve miesta. Prvá časť sa konala 10. mája 1919 v Bratislave, druhá na druhý deň v Štefánikovom rodnom kraji - v Brezovej, Košariskách a na Bradle. 11. mája 1919 boli generál Štefánik i talianski letci pochovaní na temene Bradla. Pohrebu sa zúčastnilo tridsaťtisíc ľudí. Jurkovičovo poňatie Štefánikovo pohrebu vystihol Pavol Kanis. Jurkovič namiesto „...cintorína [...] zvolil pre posledný odpočinok hrdinu vrch nad krajinou. [...] Ako režisér [...] lúčenia sa s národným hrdinom sledoval najmä dosiahnutie nezabudnuteľného zážitku účastníkov pohrebu a nadčasového posolstva národu. Na to potreboval výnimočný priebeh rozlúčky, výnimočné miesto hrobu, účasť masy ľudu a dobré počasie. Holý vrch v dohľade rodného domu, z ďaleka viditeľný a s výhľadom do krajiny, v ktorej sa zrodil slovenský národný zápas, takým výnimočným miestom bol. [...] V ten deň sa v širokom okolí nekonali bohoslužby. [...] Masy krojovaného ľudu [...] smerovali k Bradlu. Také početné zhromaždenie Slovákov sa neuskutočnilo v celých dovtedajších dejinách. Prvý a niektorí ľudia možno aj posledný krát zažili ten povznášajúci pocit vzájomnej jednoty a spoločnej sily, ktorý vyvolala tragická smrť. [...] Tu na pohrebe svojho rodáka, ktorého si ctia aj víťazi v tej strašnej

¹⁰ BOŘUTOVÁ, Dana. *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*. Bratislava : Slovart, 2009, s. 13.

¹¹ Slovenská národná knižnica Martin – Literárny archív (ďalej skratka SNK – LA), fond Samuel Štefan Osuský, sign. 46 Z 1, JURKOVIČ, Dušan. Uctievanie hrdinov. In OSUSKÝ, Samuel Štefan. *Brezová pod Bradlom* (strojopis).

vojne, si možno uvedomiť samých seba, veriť vo vlastné sily vo vlastnom novom štáte.“¹²

Jurkovič si bol výnimočnosti pohrebu dobre vedomý. Uviedol: „*Ja pre svoju osobu pokladám pohreb generála Štefánika na Bradle za svoj najväčší a najodvážnejší umelecký čin*“. Zároveň poznamenal, že z „*pohrebnej výzdoby vytryskly už vtedy prvé obrysy dnešnej mohyly*“.¹³

Pohrebná výzdoba stála v mieste budúcej Mohyly. No cesta k postaveniu Mohyly nebola ani krátka, ani jednoduchá. Prvý návrh predstavil Jurkovič v r. 1920. V nasledujúcom roku vznikol *Spolok pre postavenie pomníka generálovi Milanovi Rastislavovi Štefánikovi*.¹⁴ Jurkovič presviedčal úrady, navštívil prezidenta T. G. Masaryka. Pamätník odboja, Ministerstvo národ. obrany, vláda a jubilárny fond poskytlí 1 182 000 Kč, zvyšok získal spolok pre postavenie pomníka najmä v zbierke od ľudí. Z dôvodu zníženia nákladov bol Jurkovič nútený návrh Mohyly zmenšiť a znížiť. Náklad na stavbu činil 2 960 233,04 Kč.¹⁵ Mohyly so spodnou terasu s rozmermi 93 x 62 m a hornou terasu 45 x 32 m vybudovali za 280 pracovných dní od 11. 7. 1927 do 20. 9. 1928. Obklad Mohyly je zo spišského travertínu, jadrá múrov i pylónov z betónu.¹⁶ Presne v strede staveniska zostával hrob Štefánika a talianskych letcov. Do hrobky Mohyly boli ich pozostatky preložené 21. 4. 1928.¹⁷

4) Mohyla generála M. R. Štefánika na Bradle, miesto každoročných májových spomienkových slávností.

¹² KANIS, Pavol. Mýtus a skutočnosť. Existoval mýtus o Štefánikovi? In. *Muž Slnka*, Piešťany : Spoločnosť Milana Rastislava Štefánika, 2015, s. 70.

¹³ JURKOVIČ, Dušan. *Mohyla Dr. M. R. Štefánika na Bradle*. Praha : Státní nakladatelství v Prahe, 1929, s. 14 a 19.

¹⁴ JURKOVIČ 1929, s. 19 a 23.

¹⁵ SNA, osobný fond Dušan Jurkovič, nespracované, šk. 8, fascikel 8, fol. 17 a fol. 90.

¹⁶ JURKOVIČ 1929, s. 29-41.

¹⁷ SNA, osobný fond Dušan Jurkovič, nespracované, šk. 8, fascikel 8, fol. 98.

Pamätná tabuľa na dome organára Šaška. Jurkovič ju navrhol v roku 1928. Pripomína udalosti r. 1848: divadelné predstavenie 25. apríla, zhromaždenie 28. apríla a prvé bitky Slovenského povstania vybojované 22. septembra 1848. V týchto udalostiach sa angažovala Jurkovičova rodina. Nielen ujec Hurban, otec Juraj, starý otec Samuel, ale aj matka Emília. 25. apríla 1848 hrala v spomenutom divadelnom predstavení.¹⁸

Náhrobok manželov Papánkovcov na brezovskom cintoríne. Štefan Papánek sa vystáhoval do USA a po návrate na Brezovú v r. 1925 s partnermi založil banku.¹⁹ Na náhrobok Jurkovič použil travertín. Z podstavca vyrastá dvojica pilierov spojených spoločnou hlavicou. Náhrobok je zavŕšený krížom, ktorého spodné rameno je votknuté medzi piliere.

Brána na brezovský cintorín. Bola navrhnutá Dušanom Jurkovičom v r. 1944, postavili ju však až r. 1948. Oblúk brány sa klenie medzi pilierom s hlavicou v tvare urny a múrom opretým o vežu kostola. Múr i pilier sú obložené hrubo opracovanými travertínovými kvádrmi, oblúk je hladký, s vhlbeným reliéfnym citátom. Klenák v strede oblúka nesie kríž.

Dejinný pamätník na brezovskom cintoríne. Jurkovič ho navrhol r. 1944 v miestach, kde boli podľa tradície pochovaní dobrovoľníci, padlí v bojoch 22. septembra 1848. Pamätník, dokončený r. 1948, pripomína *hrdinov bojov za slobodu z r. 1848-1849, 1914-1918 a 1944-1945*. Má podobu stupňovitej lomenej pyramídy, ktorej drsne opracované travertínové kvádre kontrastujú s hladkými plochami nároží. Od 21. 11. 1948 je pamätník miestom posledného odpočinku Dušana Jurkoviča.

5) Partneri projektu *Dušan Samuel Jurkovič – náš architekt z Brezovej pod Bradlom a Luhačovic* si 150. výročie narodenia architekta pripomenuli i pri Dejinnom pamätníku na brezovskom cintoríne, mieste jeho posledného odpočinku.

¹⁸ RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. I.2.* Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1937, s. 176.

¹⁹ SNK – LA, fond Samuel Štefan Osuský, sign. 46 Z 1, TVAROŽEK, Tomáš. Moderné peňažníctvo. In OSUSKÝ, Samuel Štefan. *Brezová pod Bradlom* (strojopis).

Pamätník hurbanovských bojov na Prietržskej ceste. Nachádza sa na jednom z miest prvých bojov Slovenského povstania, ktoré sa odohrali 22. septembra 1848. Jurkovič ho navrhol r. 1944.

Pamätník má tvar pyramídy pokrytej kamenným obkladom nepravidelných tvarov. Na čelnej strane pamätníka je umiestnená tabuľa s nápisom.

Pamätník v Hurbanovej Doline. Je zhodný s pamätníkom na Prietržskej ceste. Oba pamätníky boli postavené až r. 1948 a v prípade artefaktu v Hurbanovej Doline došlo k zmene - bol oficiálne venovaný pamiatke partizánskych bojov zo 6. 1. 1945.²⁰

Nerealizované zostali Jurkovičove návrhy evanjelickej fary v Brezovej z r. 1910,²¹ úpravy okolia evanjelického kostola z r. 1944²² a rozšírenia Mohyly M. R. Štefánika na Bradle pre letcov padlých v II. sv. vojne z r. 1947.²³

Diela Dušana Samuela Jurkoviča v Brezovej pod Bradlom sú skutočnými miestami pamäti národa. Túto funkciu plní v prvom rade Mohyla generála Štefánika na Bradle s každoročnými spomienkovými slávnosťami venovanými M. R. Štefánikovi. Plnia ju ale aj pamätníky pripomínajúce prvé bitky Slovenského povstania vybojované 22. septembra 1848, ktoré sú od roku 2008 miestami osláv Dňa ozbrojených síl Slovenskej republiky. Architektov život a dielo približuje návštevníkom Múzeum Dušana Samuela Jurkoviča v Brezovej pod Bradlom.

Matúš Valihora, PhDr.

pracuje v Múzeu Dušana Samuela Jurkoviča v Brezovej pod Bradlom. Venuje sa minulosti a osobnostiam Brezovej a podbradliansko-podjavorinského kraja. Je autorom monografie *Brezová, O minulosti Brezovej pod Bradlom pred rokom 1848* (2011), príspevkov v zborníkoch, napr. *Hurban, hurbanisti a Brezová*. In. *Jozef Miloslav Hurban – Osobnosť v spoločnosti a reflexii* (2017). Vytvoril námet a scenár expozície Múzea Dušana Samuela Jurkoviča v Brezovej pod Bradlom.

matus.valihora@brezova.sk

²⁰ BOŘUTOVÁ 2009, s. 330.

²¹ SNA, osobný fond Dušan Jurkovič, sign. C98-II-36-4.

²² Múzeum Dušana Samuela Jurkoviča v Brezovej pod Bradlom, bez signatúry.

²³ SNA, osobný fond Dušan Jurkovič, sign. C88-IV-1-26/1.